

دکتر ایران کلباسی*

تفاوت‌های وجوه فعلی در فارسی تاجیکی و فارسی ایران

مقدمه :

زبان فارسی نو یا فارسی دری که دنباله‌ء فارسی میانه و فارسی باستان است ، در حال حاضر نه تنها در ایران دارای گونه ها و بـه عبارتی لهجه‌هایی است بلکه در کشورهای چون تاجیکستان ، افغانستان و نیز در بعضی از نواحی ازبکستان ، قرقیزستان ، قزاقستان و ترکمنستان انواعی از آن به کار می رود.

لهجه های این زبان در داخل سرزمین ایران غالباً تفاوت‌های آوایی یا واژگانی دارند و تفاوت‌های دستوری به ندرت بین آنها یافت می شود ، ولی در برخورد با این لهجه ها در کشورهای فوق الذکر نه تنها تفاوت‌های آوایی و واژگانی را می توان مشاهده کرد بلکه به تفاوت‌های دستوری چشم گیری می توان پی برد که دلیل آن دوری این لهجه ها از یکدیگر و تاثیر پذیری از زبانهای هم جوار آنهاست .
چون زبان مورد بررسی در این مقاله فارسی معیار رایج در ایران

* عضو هیات علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

و فارسی معیار تاجیکی^۱ است ، در ابتدا چند نمونه از تفاوت‌های آوایی و واژگانی این دو گونه از زبان فارسی آورده می شود ، سپس تفاوت‌های وجوه فعلی آنها که غالباً دستوری اند مورد بحث قرار می‌گیرند:

الف - نمونه‌ای از تفاوت‌های آوایی^۲

تاجیکی	فارسی معیار	
ʒe: r o n	ʒi r â n	ایران ^۳
se:b	sib	سیب
ʒav o z	ʒâ v â z	آواز
ba	be	به
ta:rix	t â rix	تاریخ

۱ - فارسی تاجیکی مانند فارسی ایران دارای لهجه‌هایی است که در نقاط مختلف تاجیکستان به کار می‌روند. منظور از فارسی معیار تاجیکی نوعی از فارسی است که زبان رادیو ، تلویزیون ، سخنرانی‌ها و نوشته های تاجیکها در حال حاضر است .

۲ - برای آگاهی بیشتر از تفاوت‌های این دو گونه زبانی نگاه کنید به منابع زیر :

- ایران کلیاسی (۱۳۷۲) ، ص ۸۶۱ - ۸۷۰ .

- ایران کلیاسی (۱۳۷۴) .

۳ - علائم آوانگار زیر در این مقاله به کار رفته است :

â = آ	g = گ	r = ر	i = ای	a = آ کشیده
e = ا	ʒ = همزه	z = ز	b = ب	u = او
h = ه	o = آ بسته	f = ف	n = ن	p = پ
t = ت	e = ا کشیده	∅ = صفر	x = خ	s = س
v = و	y = ی	a = آ	m = م	d = د

zindagi	zendegi	زندگی
ʔaft o bus	ʔotobus	اتوبوس
gul	gol	گل
ʔad o lat	ʔed â lat	عدالت
xasta	xaste	خسته

ب - نمونه‌ای از تفاوت‌های واژگانی^۴

تاجیکی	فارسی معیار
صورت	عکس
صورت گرفتن	عکس گرفتن
صورتگیر	عکاس
خراب	لاغر
ویران	خراب
گریزی	فراری
مکتب	دبستان
مکتب میانه	دبیرستان
کرسی	صندلی
صندلی	کرسی
باتی کردن	محافظت کردن
قلم سرزنک	مدادتراش

l = ل	aw = اَو	š = ش	č = چ ←
o = اُ	k = ک	q = ق	

۴ - در این واژه‌ها نیز تفاوت‌های آوایی وجود دارند که در خط فارسی نشان داده نمی‌شوند.

خط کورکنک	مداد پاک کن
قلم	مداد
شیوه	لهجه

ج - تفاوت‌های وجوه فعلی

همانطور که قبلاً گفته شد در دستگاه فعل مانند سایر بخش‌های این دو گونه از زبان علاوه بر تفاوت‌های آوایی و واژگانی تفاوت‌های دستوری نیز به چشم می‌خورد. در زیر انواع وجوه فعلی مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

در حالی که فارسی معیار ایران دارای ۱۲ وجه فعلی به صورتهای آینده (خواهم رفت) ، حال ساده (می روم) ، حال التزامی (بروم) ، امر (برو) ، حال در حال انجام (دارم می روم) ، گذشته ساده (رفتم) ، گذشته نقلی (رفته‌ام) ، گذشته دور (رفته بودم) ، گذشته استمراری (می رفتم) ، گذشته در حال انجام (داشتم می رفتم) ، گذشته نقلی استمراری (می رفته‌ام) ، گذشته دورنقلی (رفته بوده‌ام) ، گذشته التزامی (رفته باشم) است ، فارسی تاجیکی دارای ۱۹ وجه فعلی است. قبل از اینکه به انواع وجوه فعلی بپردازیم لازم است به انواع صفت مفعولی (اسم مفعول) و به تفاوت‌های آوایی شناسه های فعلی^۵ در این دو گونه از زبان اشاره کنیم.

یک - صفت مفعولی

صفت مفعولی در فارسی معیار یک صورت دارد. (ستاک گذشته + پسوند e - ، مانند رفته ، خورده) ، در صورتی که فارسی تاجیکی دارای پنج نوع صفت مفعولی به صورتهای زیر است. لازم به یادآوری است که صفت مفعولی گاهی معنی فاعلی و گاهی معنی مفعولی دارد :

- ۱- سناک گذشته + پسوند -a ، مانند raft-a در rafta-raft (رفته‌است) .
- ۲- سناک گذشته + پسوند -agi ، مانند raft - agi در raftag -yam (رفته‌ام) .
- ۳- وند نمود + صفت مفعولی همراه با پسوند -agi ، مانند duxtar-i kōr me:kardagi در me:- kard - agi (دختری که کار می کند) .
- ۴- صفت مفعولی همراه با پسوند a + "ایستاده" ، مانند rafta-ristōda - ram در rafta - ristōda (در حال رفتنم) .
- ۵- صفت مفعولی همراه با پسوند a + "ایستادگی" ، مانند rafta-ristōdagi - st در rafta-ristōdagi (شاید دارد می رود) .

دو- شناسه های فعلی

شناسه های فعلی در این دو گونه زبانی به صورتهای زیرند :

تاجیکی	فارسی معیار	
-am	-am	اول شخص مفرد
-i	-i	دوم شخص مفرد
-ad یا ∅	- ad یا ∅	سوم شخص مفرد
-e:m	-im	اول شخص جمع
-e:d	-id	دوم شخص جمع
-an(d)	-and	سوم شخص جمع

در زیرانواع وجوه فعلی توضیح داده می شوند:

۱- آینده :

ساخت این فعل در فارسی تاجیکی مانند فارسی معیار ایران و به صورت زیر است :

فعل آینده = حال ساده " خواستن " + مصدر مخم فعل اصلی

xōhe : m- raft

خواهیم رفت

xōhe : d- raft

خواهید رفت

۲- حال ساده

این نوع فعل نیز در تاجیکی مانند فارسی معیار ساخته می‌شود:

حال ساده = وند نمود + ستاک حال فعل + شناسه فعلی

me: -rav - e: m

می رویم

me: -rav - e: d

می روید

لازم است یادآوری گردد که وند نمود در فارسی معیار mi و در

تاجیکی me: - است .

۳- حال التزامی :

ساخت این فعل در تاجیکی مانند فارسی معیار است ، تنهاتفاوت

(علاوه بر تفاوت‌های آوایی) این است که در تاجیکی وند وجه (be -)

در فارسی معیار و bu - یا bi - در تاجیکی) غالباً حذف می‌گردد:

حال التزامی = (وندوجه) + ستاک حال فعل + شناسه فعلی

(bi-) rav-e:d

بروید

(bu-) bur -e:d

ببرید

۴- امر:

این فعل نیز در تاجیکی ساختی شبیه فارسی معیار دارد ، تنهاتفاوت

در این است که در تاجیکی وند وجه (bo - یا be - در فارسی

معیار و - bu یا - bi در تاجیکی) غالباً حذف می‌گردد:

امر = (وند وجه) + ستاک حال فعل + شناسه فعلی

(bi-) raw- Ø پرو

(bu-) xur- و بخور

(bi-) zan- Ø بزن

۵- حال در حال انجام

ساخت این فعل در تاجیکی کاملاً با فارسی معیار متفاوت است.

این فعل در فارسی معیار با کمک فعل معین "داشتن" ساخته می‌شود.

(دارم می‌روم، دارم می‌خورم) ولی در تاجیکی با کمک فعل "ایستادن":

حال در حال انجام = صفت مفعولی فعل اصلی + گذشته نقلی "ایستادن"

xurda-*zistōda* *z*e:m داریم می‌خوریم

rafta- *zistōda* *z*am دارم می‌روم

این فعل در بعضی از لهجه‌های تاجیکی به صورت زیر نیز می‌آید:

حال در حال انجام = مصدر فعل اصلی + حال ساده "داشتن"

raftan- *dōram* دارم می‌روم

xurdan-*dōram* دارم می‌خورم

این نوع فعل وقتی به صورت مرکب باشد جزء غیرفعلی آن در فارسی

معیار معمولاً بین فعل معین و فعل اصلی قرار می‌گیرد و در تاجیکی در

آغاز فعل:

*z*awqōt-xurda-*zistōda* *z*e:m داریم غذایی خوریم

*z*awqōt-karda-*zistōda* *z*e:m داریم غذایی پزیم

۶- گذشته ساده:

ساخت این فعل در تاجیکی مانند فارسی معیار است:

گذشته ساده = ستاک گذشته فعل + شناسه فعلی

raft-e:m رفتیم

raft-e:d

رفتید

۷- گذشته نقلی :

این فعل در تاجیکی به صورتهای زیر ساخته می شود :
 یک - شبیه فارسی ایران و طبق فرمول زیر است :
 گذشته نقلی = صفت مفعولی فعل اصلی + فعل پس بستنی^۷

rafta-ʔam	رفته‌ام
rafta-ʔi	رفته‌ای
rafta-ʔast	رفته‌است
rafta-e:m	رفته‌ایم
rafta-e:d	رفته‌اید
rafta-and	رفته‌اند

دو - باصفت مفعولی همراه با پسوند agi - و افعال پی‌بستی

به‌کار می‌رود:

raft agi-yam	رفته‌ام
raftagi-yi	رفته‌ای
raftagi-yast	رفته‌است
raftagi-ye:m	رفته‌ایم
raftagi-ye:d	رفته‌اید
raftagi-yand	رفته‌اند

گاهی افعال فوق (در هر ۶ شخص) تنها به صورت صفت مفعولی به

کار می‌روند :

۷ - فعل پس بستنی (enclitic) به صورتهای شش‌گانه حال ساده فعل "بودن" گفته می‌شود که شبیه شناسه‌های فعلی‌اند، بجز سوم شخص مفرد که به‌جای ad - از "است" استفاده می‌شود.

man raftagi	من رفته ام
tu raftagi	تو رفته ای
vay raftagi	او رفته است

این نوع صفت مفعولی همراه با ضمایر شخصی پیوسته
-m , -t , -š , -mōn, -tōn, -šōn- مفهوم

مصدری نیز دارد:

bōr-i ʔavval-i raftagi-mōn
ʔu rō dide:m.

بار اول رفتنمان او را دیدیم .

در بعضی از لهجه های تاجیکی به جای فعل پی بستنی ، ضمایر
شخصی پیوسته فوق برای ساخت گذشته نقلی به کار می روند:

zadagi-m	زده ام
zadagi-mōn	زده ایم
zadagi-tōn	زده اید

سه - گاهی صفت مفعولی همراه با " ایستاده " برای این نوع
فعل به کار می رود و آن وقتی است که فعل با مفهوم " تکرار " همسراه
باشد :

rafta-ʔistōda- am	بارها رفته ام
rafta-ʔistōda- i	بارها رفته ای

لازم است ذکر گردد که صورت اخیر شبیه " حال در حال انجام " است
(نگاه کنید به شماره ۵) .

باید توجه کرد که هیچیک از صورتهای شماره دو و سه اخیر در
فارسی معیار ایران به کار نمی رود.

۸ - گذشته دور

این فعل در تاجیکی مانند فارسی معیار طبق فرمول زیر ساخته

می شود :

گذشته دور = صفت مفعولی فعل اصلی + گذشته ساده " بودن "

rafta-bude:m رفته بودیم

rafta-bude:d رفته بودید

در بعضی از لهجه های تاجیکی صفت مفعولی همراه با پسوند

- agi ساخت این فعل به کار می رود :

raftagi-budam رفته بودم

navištagi-budam نوشته بودم

و گاهی صفت مفعولی همراه با " ایستاده " این فعل را می سازد و

آن وقتی است که مفهوم " تکرار " با فعل همراه باشد:

rafta-raftōda-budam باره رفته بودم

لازم است نکر شود که صورت اخیر شبیه " گذشته در حال انجام "

تاجیکی است (نگاه کنید به شماره ۱۰).

۹- گذشته استمراری

ساخت این فعل در تاجیکی مانند فارسی معیار است :

گذشته استمراری = وند نمود + سناک گذشته فعل + شناسه فعلی

me:-raft-e:m می رفتیم

me:-raft-e:d می رفتید

۱۰- گذشته در حال انجام

این فعل در تاجیکی ساختی کاملا متفاوت با فارسی معیار دارد و

طبق فرمول زیر ساخته می شود:

گذشته در حال انجام = صفت مفعولی فعل اصلی + گذشته دور " ایستادن "

xurda-raftōda-bu de:m داشتیم می خوردیم

rafta-raftōda-bu dam داشتیم می رفتیم

در بعضی از لهجه های تاجیکی این فعل به صورت زیر نیز به کار می رود:

گذشته درحال انجام = مصدر + گذشته ساده " داشتن "

raftan-dōštam داشته‌ام می‌رفتم

xurdan-dōštam داشتم می‌خوردم

در افعال مرکب جای جزء غیر فعلی مانند " حال در حال انجام " است (نگاه کنید به شماره ۵) .

zawqōt-xurda-ʔistōda-bude:m

داشتیم غذا می‌خوریم .

۱۱- گذشته نقلی استمراری

ساخت این فعل در تاجیکی مانند فارسی معیار است :

گذشته نقلی استمراری = وندنمود + صفت مفعولی فعل اصلی + فعلی بستی

me: -rafta-ʔost می‌رفته‌است

me: -rafta-ʔe:m می‌رفته‌ایم

۱۲- گذشته دورنقلی

این فعل در تاجیکی مانند فارسی معیار ساخته می‌شود:

گذشته دورنقلی = صفت مفعولی فعل اصلی + گذشته نقلی " بودن "

rafta-budaʔe:m رفته‌بوده‌ایم

rafta-budaʔe:d رفته‌بوده‌اید

۱۳- گذشته التزامی

این فعل در تاجیکی مانند فارسی معیار ساخته می‌شود :

گذشته التزامی = صفت مفعولی فعل اصلی + حال التزامی " بودن "

rafta-bōšam رفته‌باشم

rafta-bōše:d رفته‌باشید

در بعضی از لهجه های تاجیکی صفت مفعولی در این نوع فعل بسا

پسوند *agi* - به کار می رود:

bōyad navištagi bōšam

باید نوشته باشم.

۱۴ - حال التزامی احتمالی

این فعل که با مفهوم " شک " همراه است در فارسی معیار ساخت جداگانه ای از " حال التزامی " ندارد ولی در تاجیکی به صورت زیر ساخته می شود:

حال التزامی احتمالی = وندنمود + صفت مفعولی همراه باوند *agi* +
 کوتاه شده " هستن "

<i>me:-raftagi-stam</i>	شاید بروم
<i>me:-raftagi-sti</i>	شاید بروی
<i>me:-raftagi-st</i>	شاید برود
<i>me:-raftagi-ste:m</i>	شاید برویم
<i>me:-raftagi-ste:d</i>	شاید بروید
<i>me:-raftagi-stand</i>	شاید بروند

۱۵ - گذشته نقلی احتمالی

این فعل که با مفهوم " شک " همراه است در فارسی معیار ساخت جداگانه ای از " گذشته نقلی " ندارد ولی در تاجیکی به صورت زیر ساخته می شود:

گذشته نقلی احتمالی = صفت مفعولی همراه باوند *agi* + کوتاه شده
 " هستن "

<i>raftagi-stam</i>	شاید رفته ام
<i>raftagi-sti</i>	شاید رفته ای

raftagi-st	شاید رفته است
raftagi-ste:m	شاید رفته ایم
raftagi-ste:d	شاید رفته اید
raftagi-stand	شاید رفته اند

۱۶ - حال در حال انجام احتمالی

این فعل که با مفهوم " شک " همراه است در فارسی معیسه ساز ساخت جداگانه‌ای از " حال در حال انجام " ندارد ولی در تاجیکی به صورت زیر ساخته می شود:

حال در حال انجام احتمالی = صفت مفعولی فعل اصلی + " ایستادگی " + کوتاه شده " هستن "

rafta-ʔistōdagi-st	شاید دارد می رود
rafta-ʔistōdagi-stand	شاید دارند می روند

۱۷ - گذشته در حال انجام نقلی

این فعل در فارسی معیار ساخت جداگانه‌ای ندارد ولی در تاجیکی به صورت زیر ساخته می شود:

گذشته در حال انجام نقلی = صفت مفعولی فعل اصلی + " ایستاده " + گذشته نقلی " بودن "

rafta-ʔistōda-budaʔam	در حال رفتن بوده ام
xurda-ʔistoda-budaʔam	در حال خوردن بوده ام

ملاحظه می گردد که فارسی معیار این فعل را به کمک " در حال " + مصدر + بوده ... " می سازد.

۱۸ - گذشته التزامی در زمان حال

این نوع فعل در فارسی معیار ساخت جداگانه‌ای ندارد ولی در تاجیکی

به صورت زیرساخته می شود:

گذشته التزامی در زمان حال = وند نمود + گذشته التزامی

me:-šuda-bōšad

me:-rafta-bōši

دو فعل فوق را در جملات تاجیکی زیرمی توان مشاهده کرد:

naxōd ki barōzat ba man
zan me: šuda-bōšad ?

ممکن است که براعت زن من بشود [به نقل از امانوا، ص ۶] ؟

bōyad tu taraf-i xona me: rafta-bōši.

باید (فکرمی کنم) تو طرف خانه بروی [به نقل از تاجبخش، ص ۱۴]

ملاحظه می گردد که فارسی معیار این نوع فعل را به صورت "حال

التزامی" به کار می برد.

۱۹ - التزامی در حال انجام (حال یا گذشته)

این نوع فعل نیز در فارسی معیار وجود ندارد ولی در تاجیکی (غالباً

در محاوره) به صورت زیرساخته می شود :

التزامی در حال انجام = صفت مفعولی فعل اصلی + گذشته التزامی

"ایستادن"

karda - istōda - bōšand

dida- istōda-bōšad

دو فعل فوق را در جملات تاجیکی زیرمی توان مشاهده کرد:

zōnho raz mōšin-a xe:le: dur

kor karda-istōda-bōšand ham, savqun-i

xōmuš našavanda - pi zōn name: mōnd

Ki zōvōz - i hamsōya - zi Xud šunavand.

با اینکه آنها از ماشین (معرفه) خیلی دور (داشتند) کار می‌کردند، سر و صدای خاموش نشونده (بلا انقطاع) آن‌می‌گذاشت که صدای همسایه خود را بشنوند [به‌نقل از امانوا، ص ۶].

duxtar-i be:čōra zehtinmōl xōb
dida-zistōda-bōšad pulōd pulōd gufta
zistōda^zast.

دختر بیچاره شاید (دارد) خواب می‌بیند که دارد پولاد پولاد می‌گوید [به‌نقل از همانجا] ^۸.
ملاحظه می‌گردد که این نوع فعل در فارسی معیار به صورت گذشته و حال در حال انجام "یا" گذشته و حال استمراری "به‌کار می‌رود".

۸ - جملات بر گرفته از امانوا (۱۳۷۰) و تاجبخش (۱۹۹۰) در این مقاله از نظر آوانگاری و برگردان آنها به فارسی معیار مختصری تغییر یافته‌اند.

کتابشناسی :

آمانوا ، فیروزه (۱۳۷۰) ، " سخنی از تفاوت‌های فارسی ایران و تاجیکی (فارسی) " ، مجله زبانشناسی ، نشر دانشگاهی ، س ۸ ، ش ۱ و ۲ ، ص ۱۱ - ۱۱ .

کلباسی ، ایران (۱۳۷۲) ، " تفاوت‌های آوایی فارسی ایران و فارسی تاجیکستان " ، یادنامهء دکتر احمدعلی رجائی بخارایی ، دانشگاه فردوسی مشهد ، س ۲۶ ، ش ۳ و ۴ ، ص ۸۶۱ - ۸۷۰ .

کلباسی ، ایران (۱۳۷۴) ، فارسی ایران و تاجیکستان (یک بررسی مقابله‌ای) . تهران : موسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه .

Rastorgueva, V.S.(1992), A short Sketch of Tajik Grammar. Translated by H.H.Paper, Indiana University.

Tadjbaksh,Sh.(1990), A Short Comparison of the Tajik and Persian Languages.(Unpublished).